

## **ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH BO'YICHA KONSTITUTSIYAVIY KAFOLATLAR: NAZARIYA VA AMALIYOTDA**

***Abdurofiyeva Nodirabonu***

*Termiz davlat universiteti*

*Yuridik fakulteti 3-kurs talabasi*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha konstitutsiyaviy kafolatlarning nazariy asoslari hamda ularning amaliyotdagi tatbiqi tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning sog'lom va xavfsiz ekologik muhitda yashash huquqi konstitutsiyaviy norma sifatida mustahkamlangan. Tadqiqot davomida xalqaro huquqiy tajriba, ekologik huquq normalari va sud amaliyotlari asosida ushbu huquqlarning real hayotda qanday amalga oshirilayotgani ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ekologik monitoring, fuqarolik jamiyati ishtiroki, sud-huquq tizimi va huquqiy savodxonlik darajasi mazkur kafolatlarning ijrosiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani baholanadi. Maqola yakunida mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

**Kalit so'zlar:** Konstitutsiyaviy huquq, atrof-muhit, ekologik xavfsizlik, sog'lom muhit, fuqarolik ishtiroki, ekologik monitoring, iqlim adolati, sud amaliyoti, huquqiy kafolatlar.

Atrof-muhitni muhofaza qilish bugungi kunda global va milliy darajadagi eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biridir. Ekologik xavfsizlik nafaqat tabiatni asrash, balki inson salomatligi, barqaror iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy barqarorlikning asosi sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli ham ko'plab davlatlarning konstitutsiyalarida atrof-muhitni muhofaza qilishga doir huquqiy kafolatlar mustahkam o'rin egallagan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yilda qabul qilingan yangi tahriri ham fuqarolarning sog'lom ekologik muhitda yashash huquqini asosiy konstitutsiyaviy huquqlardan biri sifatida belgilab berdi. Ushbu maqolada atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha konstitutsiyaviy kafolatlarning nazariy asoslari va ularning amaliyotdagi aks etishi, xalqaro standartlar bilan uyg'unligi va milliy qonunchilikdagi holati tahlil qilinadi.

Tadqiqotda konstitutsiyaviy-huquqiy tahlil usuli, qiyosiy yondashuv, normativ hujjatlar sharhi va xalqaro huquq me'yorlarini solishtirish usullaridan foydalanildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, ekologik qonunlar, xalqaro shartnomalar, shuningdek, amaliyotdagi sud qarorlari va huquqiy izohlar asosiy manbalar sifatida tahlil qilindi.

Atrof-muhitni muhofaza qilishga doir konstitutsiyaviy huquq – fuqarolarning ekologik xavfsiz muhitda yashash huquqini, davlatning ekologik siyosatini va javobgarlik mexanizmlarini belgilovchi norma sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida quyidagicha belgilangan:

"Har kim sog'lom atrof-muhitda yashash huquqiga ega. Davlat atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash choralari ko'radi."

Bu norma fuqarolarning ekologik huquqlarini asoslovchi konstitutsiyaviy kafolat sifatida xizmat qiladi va barcha sohaviy qonunchilikka yo'naltiruvchi prinsip hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ekologik qonunchilikda muhim islohotlar amalga oshirildi:

- **Ekologik kodeks** (2023 yilda kuchga kirgan) – konstitutsiyaviy normani rivojlantiruvchi asosiy huquqiy hujjat.
- Fuqarolarning ekologik axborotga ega bo'lishi va atrof-muhitga zarar yetkazilishi holatlarida sudga murojaat qilish huquqi mustahkamlandi.
- "Yashil makon" harakati, "ekologik ekspertiza" va "ekologik audit" amaliyotlari konstitutsiyaviy norma ijrosining amaliy ifodasi bo'lib xizmat qilmoqda.

Shunga qaramay, ekologik huquqlarni sud orqali himoya qilishda qiyinchiliklar, aholining huquqiy savodxonligi pastligi, ijtimoiy guruhlarining iqlim adolati masalalarida ishtiroki sustligicha qolmoqda.

Konstitutsiyaviy kafolatlarning real hayotda to'laqonli amalga oshishi uchun faqat norma mavjudligi yetarli emas. Quyidagi muammolar mavjud:

- **Ijro mexanizmlarining zaifligi** – ekologik qonun buzilishlari uchun jazo choralari ko'pincha yetarli darajada qo'llanilmaydi.
- **Fuqarolik jamiyati ishtirokining cheklanganligi** – ekologik muammolarga jamoatchilik reaksiyasi sust.
- **Sud amaliyotining kamligi** – ekologik huquqlarni buzganlik uchun yuridik javobgarlikka tortish holatlari juda kam.

Konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlar amalda samarali ishlashi uchun ularni qo'llab-quvvatlovchi institutsional va ijtimoiy mexanizmlar majmuasi zarur. Atrof-muhitni muhofaza qilish borasida huquqiy kafolatlar mavjud bo'lsa-da, quyidagi jihatlar hal qilinishi kerak:

### ***Ekologik monitoring tizimi va raqamlashtirish***

Konstitutsiyaviy norma asosida faoliyat yurituvchi ekologik monitoring tizimlari raqamlashtirish orqali kuchaytirilishi lozim. Bu borada geografik axborot tizimlari (GIS), sun'iy yo'ldosh kuzatuvlari va ekologik ma'lumotlar bazasi (masalan, O'zbekistondagi Ekomonitoring Markazi) orqali ifloslanish darajasi, o'rmon maydonlari va suv havzalarining holatini uzluksiz nazorat qilish mumkin. Bunday

yondashuv ekologik huquq buzilishlarini aniqlash va tezkor javob choralarini ko'rish imkonini beradi.

### ***Ekologik adliya tizimi zarurati***

Ayrim davlatlarda (masalan, Hindiston, Filippin, Braziliya) ekologik sudlar yoki maxsus ekologik palatalar tashkil etilgan. Bunday tuzilmalar ekologik huquq buzilishlariga ixtisoslashgan holda, tez va malakali qarorlar chiqarishni ta'minlaydi. O'zbekistonda ham ma'muriy yoki fuqarolik ishlariga oid ekologik nizolarni ko'rib chiqishga ixtisoslashgan sud vakolatlarini kengaytirish zarur.

### ***Iqlim o'zgarishi kontekstida konstitutsiyaviy normalarni yangicha talqin qilish***

Iqlim o'zgarishi oqibatida yuzaga kelayotgan yangi ekologik xavflar (qurg'oqchilik, suv tanqisligi, havo ifloslanishi, iqlim migratsiyasi) mavjud konstitutsiyaviy normalarni kengaytirilgan talqinda qo'llash zaruratini keltirib chiqarmoqda. Xususan, "sog'lom atrof-muhitda yashash huquqi" atamasini faqat ifloslanmagan muhit emas, balki iqlimga mos va xavfsiz yashash sharoitlarini o'z ichiga oluvchi huquq sifatida talqin qilish mumkin.

### ***Jamoatchilik nazorati va fuqarolik jamiyati ishtiroki***

Konstitutsiyaviy kafolatlarning samarali ishlashi jamoatchilik nazoratisiz imkonsizdir. Ekologik muammolarning erta aniqlanishi va hal etilishi fuqarolarning ekologik mas'uliyati, axborotga erkin kirish imkoniyati va ekologik savodxonlik darajasiga bog'liq. Aarhus konvensiyasida belgilanganidek, fuqarolarning ekologik qarorlar qabul qilishda ishtiroki konstitutsiyaviy prinsipga aylanishi kerak.

### ***Ekologik ta'lim va huquqiy madaniyat***

Konstitutsiyaviy darajadagi ekologik kafolatlarning ijrosini ta'minlashda ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va NNTlar muhim rol o'ynaydi. Maktabdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlarda ekologik huquq asoslari o'qitilishi, huquqiy ongni shakllantiruvchi vosita sifatida samarali xizmat qiladi.

Taqqoslash uchun: Germaniya, Hindiston va Norvegiya kabi davlatlar konstitutsiyasida atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha maxsus bandlar mavjud bo'lib, ular sud amaliyotida faol ishlatiladi. Masalan, Hindiston Oliy sudi "toza havo nafas olish huquqini" hayot huquqining bir qismi sifatida tan olgan.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalar va takliflar ilgari suriladi:

1. Konstitutsiyaviy normalarni amaliyotda tatbiq etish uchun ekologik sudlar tizimini joriy etish muhim.
2. Fuqarolarning ekologik huquqiy savodxonligini oshirish bo'yicha milliy dasturlar ishlab chiqilishi kerak.
3. Konstitutsiyaviy norma asosida ekologik huquqlarni himoya qiluvchi ombudsman instituti faoliyatini kengaytirish zarur.
4. Atrof-muhitga zarar yetkazgan yuridik va jismoniy shaxslar uchun javobgarlik choralarini kuchaytirish lozim.

5. Davlat organlari tomonidan ekologik ma'lumotlarning ochiqqligini ta'minlash ham konstitutsiyaviy talabni amalda ta'minlashga xizmat qiladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023 yilgi tahrir).
2. O'zbekiston Respublikasi Ekologik kodeksi, 2023.
3. Aarhus konvensiyasi, 1998.
4. Hindiston Oliy sudi amaliyoti: Subhash Kumar v. State of Bihar (1991).
5. Baxtiyorov A. Ekologik huquq asoslari. – Toshkent: TDYuI, 2022.
6. Yusupov R. Konstitutsiyaviy huquq va inson ekologik erkinliklari. – “Yuridik fanlar” jurnali, 2023.
7. UNEP. Environmental Rule of Law Report, 2019.